

Vloga prosvetnih društev in gimnazije v Gorici pri prebujanju slovenske narodne zavesti v letih 1848-1914

Monika Govekar

Zgodovinsko obdobje od leta 1848 do 1914 je bilo za slovenski narod prav s stališča prebujanja in nadaljnjega oblikovanja ter ohranjanja slovenske narodne zavesti izredno pomembno. To je bil čas, ko so na Slovenskem začele delovati številne narodnoobrambne organizacije in društva, za katerega je bilo v habsburški monarhiji značilno zaostrovanje narodnostnih vprašanj.

Po slovenskih deželah, ki so bile v omenjenem obdobju sestavni del avstrijske monarhije, so začeli različno izvajati raznarodovalne pritiske. Lahko bi govorili kar o narodnostnih spopadih, ki so potekali na vseh področjih takratnega družbenega življenja, na političnem, gospodarskem, kulturnem, športnem in tudi na šolskem področju. To so močno občutili še zlasti tisti Slovenci, ki so živeli na obrobju slovenskih dežel, na Primorskem, Koroškem in Štajerskem, saj so se zaradi vsiljevanja italijanskega, nemškega ali madžarskega jezika in kulture vse bolj zavedali svoje pripadnosti slovenskemu narodu in svoje identitete, pomena in ohranitve svojega maternega – slovenskega – jezika, kulture in ozemlja. Tako je tudi dežela, z ne posebno velikim središčem, in to na narodni zahodni meji, z dobro organiziranim gospodarstvom in s kulturnim jedrom, kot je bila Gorica, kmalu vplavno posegla v sam slovenski narodnostni razvoj.

Tako so se začele v sredini 19. stoletja na Goriškem, kot tudi drugod po slovenskih deželah, prve oblike narodnoprosvetnega delovanja. Veliko vloge so imeli pri tem posamezniki, ki so s svojim delovanjem različno pripomogli k razvoju narodne zavesti. Na Goriškem je imel v tem smislu prav gotovo velik vpliv duhovnik Matija Vrtovc. Nekateri so ga imeli kar za goriškega ljudskega vzgojitelja. Bil je človek s širokim znanjem, posebej z gospodarskim. Čeprav se je sprva veliko ukvarjal z jeziki (slovenski, hrvaški, grški, latinski, nemški, italijanski in francoski jezik), se je kasneje preusmeril na zgodovino, zemljepis, kemijo, fiziko, astronomijo, najraje pa se je ukvarjal s kmetijstvom, zlasti z vinogradništvom in s kletarstvom (Slovenski ..., 1982). Veliko je potoval po domačih in tujih deželah ter s pridobljenimi izkušnjami učil svoje stanovske tovariše, učitelje in zlasti kmete na Goriškem (ib.). Svoje prosvetno delo je dopolnil s številnimi govori na cerkvenih shodih, znanje pa je radodarno delil vsem bralcem Novic in knjig, ki jih je napisal o vinarstvu, »zvezdoznanstvu«, splošni zgodovini in kmetijski kemiji (Legiša, 1957). Pri vsem tem je znal resno spregovoriti tudi o dolžnosti do domovine, pa tudi o veselju, ki ga prinaša vino. Legiša celo omenja, da je bil prav Vrtovc tisti, ki je navdušil domačine, da so že pred revolucijo leta 1848 v Vipavi igrali Linhartovo Županovo Micko (ib.). S tem je Vrtovc na Goriškem prav gotovo veliko pripomogel k opismenjevanju slovenskega kmeta, saj ga je spodbujal k branju

svojih knjig in takratnih časopisov, ga strokovno izobraževal o »umnem kmetovanju«, hkrati pa je tudi vplival na oblikovanje slovenske narodne identitete goriškega prebivalstva.

Poleg nacionalnoprosvetnega delovanja posameznikov pa je bilo pomembno že v revolucionarnem letu 1848 v Gorici ustanovljeno društvo z imenom Slavjansko bravno društvo, ki je že kmalu po ustanovitvi štel 160 članov. To je bilo eno izmed prvih prosvetnih društev na Slovenskem. Že naslednje leto 1849 pa je bilo ustanovljeno Bralno društvo v Kanalu, leta 1851 pa v Bovcu (Murovec in Humar, 1957). Tako so bila med prvimi prosvetnimi društvi na Goriškem ustanovljena bralna društva, ki so skrbela za ohranjanje slovenske literature in jezika. Vendar je bilo njihovo delovanje kmalu oteženo. Tako kot po vsej Avstriji je tudi na Goriškem Bachov absolutizem v letih 1850–1860 zatiral vsako politično in ljudskoprosvetno delovanje. Šele z zlomom absolutizma in uvedbo novega ustavnega življenja po letu 1860 je ljudsko in narodnoprosvetno delovanje lahko ponovno oživel. Na Goriškem se je to pokazalo podobno kot drugod na Slovenskem, v ustanavljanju čitalnic. To so bile institucije, ki so jih ustanovljali po mestih in trgih, v katerih sta se združevali razvijajoče se slovenske meščanstvo in narodno zavedna inteligenca (Gestrin in Melik, 1950). V čitalnicah so z govori utrjevali in širili narodno zavest, razpravljali so o političnih vprašanjih, gojili narodno glasbo, petje, plese in igre. Prva čitalnica na Slovenskem z imenom Slovanska čitalnica je bila ustanovljena leta 1861 v Trstu. Še istega leta so ustanovili tudi čitalnice v Ljubljani, Celju, Mariboru in kasneje še drugod (Prunk, 1992). Najstarejša čitalnica na Goriškem pa je bila Narodna čitalnica v Tolminu, ustanovljena 8. februarja 1862, zanjo ima veliko zaslug dr. Karlo Lavrič (Murovec in Humar, 1957). Sprva so v čitalnici prirejali manjše veselice s plesom, govore, na katerih so govorniki poudarjali pomen in potrebo učenja slovenščine in narodnega petja. Kasneje so v čitalnici prirejali tudi koncerte slovenskih, čeških, hrvaških in poljskih pesmi (ib.).

Leta 1862 je postala Gorica središče kulturnoprosvetnega življenja, saj je dobila Slovensko čitalnico, njen prvi predsednik pa je bil Andrej Winkler. Že v prvih letih njenega obstoja so organizirali več prireditev. Poleg Gorice sta dobili, leta 1864, svoji čitalnici tudi Ajdovščina in Vipava, leta 1866 Kanal, Branik in

Mešani pevski zbor Rombon v Bovcu leta 1905 (iz Goriškega zbornika 1947–1957, Nova Gorica, 1957, str. 234).

Idrija, leta 1867 Solkan in Komen, leta 1871 pa je bila ustanovljena čitalnica v Kobaridu (Murovec in Humar, 1957). Med omenjenimi čitalnicami je bila zlasti pomembna ajdovska čitalnica, ker je imela svojo knjižnico. Pomembna pa je bila predvsem zaradi pošiljanja slovenske literature po vaseh. Šele leta 1874 je bila v občini Kobarid na pobudo rojaka, notarja Ignacija Gruntarja ustanovljena prva ljudska knjižnica. Poleg ajdovske čitalnice omenimo tudi kobariško Narodno čitalnico, ki jo je ustanovil Simon Gregorčič. Tudi ta čitalnica je imela zelo pomembno kulturno poslanstvo, ker je širila narodno zavest tudi v breginjskem kotu in čez mejo med Beneškimi Slovenci (ib.).

Poleg čitalnic so se v drugi polovici 19. stoletja sama od sebe oblikovala tudi različna društva, kot so civilna gibanja posameznikov, ki so imeli v posameznem društvu enotne poglede na slovensko življenje in cilje v zvezi z njimi. To je veljalo predvsem za slovenska društva, ki niso bila pod vplivom avstrijske politike. Vključevala so predvsem inteligenco, kulturnike, duhovnike, pa tudi dijake ter študente. Po vseh slovenskih deželah so delovala različna slovenska društva. Lahko bi jih razdelili na politična, delavska, kulturna (pevska, dramatična, telovadna), šolska, učiteljska in mladinska. Vsa pa so imela enako nalogo, to je širjenje in razvijanje slovenske narodne zavesti, slovenskega jezika in kulture na splošno. Poleg teh društev, to moramo omeniti, pa so v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja nastajala tudi neslovenska društva, predvsem nemška ali italijanska, katerih naloga je bila germanizacija in iredentacija slovenskega prebivalstva. Med temi bomo zlasti omenili šolska društva, ki so imela med vsemi društvi zelo pomembno asimilacijsko vlogo. Sicer pa je bilo prav šolstvo za avstrijsko germanizatorsko politiko eno najbolj učinkovitih in priljubljenih raznarodovalnih sredstev.

Pregled razvoja in delovanja slovenskih društev na Goriškem v omenjenem obdobju nam pokaže, da je bilo ustanovljenih izredno veliko društev, ki so bila povsem narodnoprosvetna. Med njimi omenimo najprej nekaj delavskih in političnih društev. Leta 1884 je idrijsko delavstvo ustanovilo svoje društvo z imenom Delavsko bralno društvo, ki je imelo veliko prosvetno vlogo. Društvo si je uredilo svojo čitalnico in knjižnico, imelo je tudi pevski zbor, ki ga je vodil Zorko Prelovec. Sprva ni bilo strankar-

sko opredeljeno, vendar se je to zgodilo na prelomu iz 19. v 20. stoletje (Murovec in Humar, 1957). Za ta čas je bil na splošno značilen politični razkol med Slovenci, kar so v letu 1900 doživeli tudi na slovenskem narodnem taboru na Goriškem. Ustanovljeni sta bili narodnonapredna in katoliška stranka, bolj se je uveljavila tudi delavska socialnodemokratska stranka. Ta politični razkol moramo omeniti zato, ker je vplival tudi na ljudskoprosvetno delo. Kako se je to kazalo? Politična diferenciacija je takrat vplivala na to, da je boj za narodnostne pravice, konec 19. stoletja, vedno bolj izgubljal svojo ostrino. To pa je pomenilo, da so prosvetna društva dobila jasnejše strankarsko-politične poteze. Lahko celo rečemo, da so se politična društva delila na narodnonapredna, katoliška in delavska.

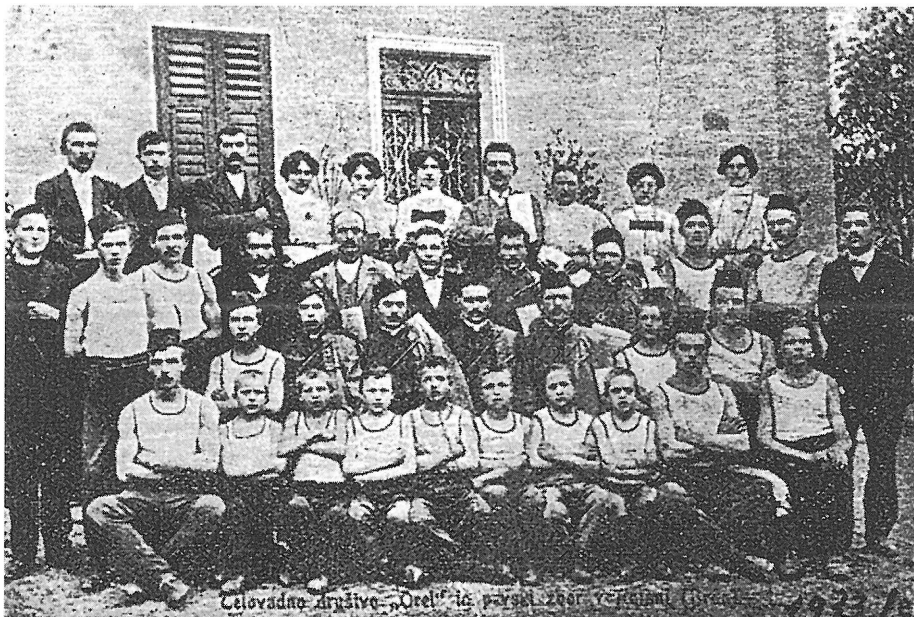
Leta 1905 je bila v Gorici ustanovljena, na pobudo narodnostno naprednega tabora, Narodna prosveta,

ki je na vsem Goriškem skrbela za pospeševanje splošne izobrazbe, ustanovljala je in skrbela za javne knjižnice in čitalnice, prirejala je različna predavanja, narodne veselice, izdajala je brošure ter v Gorici ustanovila slovensko gledališče (Murovec in Humar, 1957). Na pobudo narodnonapredne stranke so leta 1907 ustanovili tako imenovano Zvezo narodnih društev v Gorici, v katero je bilo leta 1909 vključeno 101 prosvetno društvo, naslednje leto pa kar 120 društev s 7000 člani (ib.). Murovec in Humar omenjata, da so v letu 1910 društva priredila na Goriškem kar 129 predavanj (ib.). Poleg teh društev so delovala na Goriškem tudi katoliška izobraževalna društva.

Med delavskimi društvi moramo omeniti Pevsko društvo v Mirnu, ki so ga leta 1904 ustanovili delavci. Nekoliko kasneje, leta 1910, pa je v Gorici nastalo Delavsko izobraževalno društvo. Ustanovila sta ga Jože Petejan in dr. Dermota. Značilnost tega društva so bila javna predavanja znanih socialistično usmerjenih javnih delavcev (dr. Dermota, Etbin Kristan, Ivan Cankar idr.). Podobno društvo je bilo pred tem ustanovljeno v Trstu, z imenom Ljudski odbor. Do prve svetovne vojne so bila ustanovljena še delavsko-prosvetna društva v Solkanu in Pevmi (Murovec in Humar, 1957).

Med kulturna društva pa lahko uvrščamo Pevsko-glasbeno društvo v Gorici, ustanovljeno leta 1901, ki je postalo kasneje podružnica Glasbene matice v Ljubljani. Istega leta so ustanovili v Renčah tamburaško in pevsko društvo Svoboda. Leta 1905 je začel v Bovcu delovati mešani pevski zbor Rombon (slika 1) (ib.). V Lokavcu pri Ajdovščini so leta 1908 ustanovili Godbeno društvo (slika 2), leto kasneje (1909) pa v Kojskem Sokolsko godbo (slika 3). Tudi v Idriji so leta 1911 delavci ustanovili Samostojno pevsko društvo Svoboda. Vendar se je moralo preimenovali, zaradi neustreznega imena, ki takratnim oblastem ni bilo všeč, v Pevsko društvo. Leta 1913 sta bila v Fojani ustanovljena tudi telovadno društvo Orel in pevski zbor (slika 4). Omeniti pa moramo še Izobraževalno-pevsko društvo Ilirija, ustanovljeno leta 1914 v Gonjačah (slika 5) (ib.).

Na Goriškem so delovala tudi šolska društva, ki so v šolstvu skrbela za slovensko narodnoobrambno in prosvetno delo, pa tudi društva, ki so slovenskim nasprotovala. Poudariti moramo, da

Telovadno društvo Orel in pevski zbor v Fojani 1913. leta (iz Goriškega zbornika 1947–1957, Nova Gorica, 1957, str. 237).

sta se na tem, zahodnem, delu slovenskega ozemlja križala dva osvajača interesa. S severa je prodiral nemški imperializem, z zahoda pa italijanski iredentizem. Prav zato se je začelo slovensko prebivalstvo dokaj hitro otresati svoje neizobraženosti in je prav v sedemdesetih letih 19. stoletja intenzivneje doživljalo svoj narodnostni preporod. Zaradi socialne in gospodarske podrejenosti ter tudi neizobraženosti je bilo slovensko prebivalstvo dejansko predmet političnega dogajanja v Avstriji. Zato je bilo nenehno izpostavljeno naravni asimilaciji, katere končni cilj je bilo jezikovno zlitje domačega (slovenskega) prebivalstva s prodirajočima narodoma (z nemškim in italijanskim). Da bi dosegli ta cilj, pa so germanizatorji in iredentisti uporabljali zelo primerna asimilacijska sredstva, med katera je spadalo prav šolstvo. Dokaj počasen razvoj demokratizacije in naraščajoče politične dejavnosti ter oblikovanja slovenske narodne zavesti pa je Nemce in Italijane izzval, da so začeli ustanavljati šolska društva. Med temi omenimo nemško šolsko društvo Schulverein, ustanovljeno 13. maja 1880 na Dunaju (Vovko, 1994), ki naj bi povsod na slovenskih tleh, predvsem v obrobni deželah Koroške in Štajerske, ustanavljalo nemške šole. To društvo je podpirala tudi avstrijska vlada, ki je skrbela za prosvetno germanizatorsko delovanje. Tako je društvo ustanovilo najprej na Tržaškem, leta 1907, zasebno osnovno šolo v Škednju, kjer je bilo v tamkajšnjih tovarnah zaposlenih tudi nekaj Nemcev (Pahor, 1970). Kasneje, leta 1909, je bil ustanovljen tudi nemški otroški vrtec v Škednju (ib.), leta 1914 pa v Rojanu (Kaj delajo naši ..., 1914). Na Goriškem pa je društvo Schulverein ustanovilo le dekliško vadnico z nemškim učnim jezikom, delno dvojezične vzporednice na deški vadnici in šolo društva Schulverein. Avstrijska država je društvu Schulverein plačevala visoko odškodnino, pri vsem tem pa mu je prepovedala odločilno besedo, to pomeni da je lahko samo zaposlovalo nemško učiteljstvo ali vsaj tako misleče posameznike (B., 1914). Društvo Schulverein je hotelo ustanoviti tudi osnovno šolo v Logu pod Mangartom, ker je bila vas brez šole, vendar so to uspešno preprečili takratni tamkajšnji duhovnik ter drugi zavedni Slovenci (Gabršček, 1932), kajti dovolj dobro so poznali načrte in cilje ustanavljanja »schulvereinskih« šol. Raje so ostali brez šole, kot da bi morali njihovi otroci hoditi v nemško šolo.

Poleg nemškega šolskega društva Schulverein omenimo še šol-

ske »obrambno« (z geslom obrambe italijanskih otrok pred nemško in neobstoječo južnoslovansko nevarnostjo) društvo Pro patria, ustanovljeno 28. novembra leta 1886 v Roveretu na Trentinskem. Delovalo je na Trentinskem, Primorskem, v Istri in Dalmaciji, njegova naloga pa je bila ustanavljati italijanske šole v mejah avstrijske monarhije, kjer je živelo narodnostno mešano prebivalstvo (Cotrone, 1938). Društvo je leta 1886 v Trstu ustanovilo svoj otroški vrtec na Greti, kasneje pa še vrtca v Podgori in Pevmi pri Gorici (Vovko, 1994). Ker pa je društvo začelo preseirati šolsko področje in se je začelo ukvarjati z italijansko politiko, ga je avstrijska vlada leta 1890 razpustila. Namesto njega so avstrijske oblasti ustanovile novo šolsko društvo Lega Nazionale, in sicer julija 1891 (ib.). Leta 1911 je imelo društvo 177 podružnic s 40.000 člani, ustanovilo je 74 otroških vrtcev in šol,¹ med temi tudi obrtno kamno-

seško šolo v Sv. Križu (Pahor, 1970). Društvo pa je pridobivalo otroke tudi z obleko, obutvijo, s šolskimi potrebščinami in prehrano. Ustanavljalo je knjižnice z italijansko literaturo, podpiralo italijanske dijake, še posebej učiteljske ter vse v italijanskem duhu delujoče učitelje in tiste posameznike, ki so si prizadevali za širitev italijanskega jezika in kulture (Orel, 1912).

V nasprotju z delovanjem društev Schulverein, Pro patria in kasneje Lega Nazionale so na slovenskem zahodnem delu začela delovati slovenska šolska društva, katerih namen je bil narodno-obramben, širjenje slovenske narodne zavesti, jezika in kulture. To je bil dovolj zgovoren dokaz, da je med Slovenci začela dozorevati misel, da se morajo upreti delovanju društev, ki so jim nasprotovala, saj so se prav zaradi njihovega protislovenskega delovanja zavedali slovenske narodne identitete in pomena njenega obstoja. Med takratna slovenska narodnoobrambna in prosvetna društva štejemo društva Sloga, Šolski dom, Družbo Sv. Cirila in Metoda in Slovensko stražo.

V zvezi z delovanjem društva Sloga (usmerjeno bolj politično) je zapisano, da je na občnem zboru, 11. januarja 1883. leta v Gorici, sklenilo ustanoviti zasebni slovenski otroški vrtec, ki je začel delovati ob koncu istega leta (Gabršček, 1932). Vse do leta 1894 sta bila ustanovljena še dva slovenska vrtca, v letih 1886–1893 pa še dve osnovni šoli v Gorici. Leta 1896 pa je društvo Sloga ustanovilo, prav tako v Gorici, tudi deško in dekliško obrtno šolo (Vovko, 1994).

Že omenjena politična ideološka diferenciacija med Slovenci, v zadnjem desetletju 19. stoletja, je tudi na Goriškem povzročila ustanovitev novega društva Šolski dom, ki ga je v nasprotju z drugimi slovenskimi društvi potrdila državna oblast 11. julija 1897. To je bilo pravzaprav nadaljevanje društva Sloga, ki je delovalo na nepolitični in nadstrankarski osnovi in je prevzelo tudi skrb za njegove šolske zavode. Društvo si je večinoma prizade-

¹ Društvo Lega Nazionale je ustanovilo na Slovenskem vrtce v Ločniku in Sv. Križu pri Trstu (1894), v Devinu (1899), Škednju (1901), pri Barki v Gorici (1906), v Krmini in Zagaju (1909), pri Sv. Jakobu v Trstu (1911) in na Opčinah. Osnovne šole pa je ustanovilo v Podgori (1891), pri Sv. Kolombanu v Miljskih hribih (1892), v Sv. Križu pri Trstu (1899), v Neblem v Brdih (1903), pri Sv. Ivanu v Trstu (1911) (Pahor, 1970).

valo za gradnjo novih šolskih poslopij, v katerih je lahko potekala prosvetna dejavnost, skupaj s širjenjem slovenske narodne zavesti. Tako je bil že leta 1898 zgrajen Šolski dom, za katerega so zbrali sredstva krajani sami, deloma s posojili, deloma z darovi (Gabršček, 1932). Šolsko poslopje je postalo kmalu premajhno, da bi sprejelo vse šolske zavode društva, zato so zgradili leta 1904 še tako imenovani Mali dom. V njem so dobili svoje mesto tudi osnovna šola, vrtec, dekliška pripravnica za učiteljsiše, deška pripravnica za gimnazijo. Nekoliko kasneje so zgradili še Dom Simona Gregorčiča, leta 1910 pa še Novi dom. V teh ustanovah je bilo na Goriškem dovolj prostora za otroške vrtce, osnovne šole, pripravnice in obrtne šole. V domu Simona Gregorčiča je bilo moško javno učiteljsiše, ki so ga leta 1909 preselili iz Kopra v Gorico. Poleg tega je leta 1899 društvo Šolski dom ustanovilo tudi vrtec v Devinu, ki ga je naslednje leto prevzela v oskrbo Družba Sv. Cirila in Metoda. Ta je tudi od vsega začetka svojega delovanja sodelovala z društvoma Sloga in Šolski dom (Pahor, 1970). Vzdrževanje omenjenih šolskih zavodov je, z izjemo enega učitelja, ki ga je tem zasebnim slovenskim šolskim ustanovam dodelil okrajni šolski svet, temeljilo večinoma na zasebni pobudi in iznajdljivosti prebivalcev Goriške (Finšger, 1904).

Med narodnoobrambna prosvetna društva, lahko govorimo celo o organizaciji, moramo prišteti tudi Družbo Sv. Cirila in Metoda (CMD), ki je imela na obrobju slovenskega etničnega ozemlja še posebej pomembno vlogo. Ustanovljena je bila 5. junija leta 1886 v Ljubljani (Pahor, 1970). Že na začetku je imela CMD 25 podružnic, med njimi tudi goriško in tržaško. Na vsem Primorskem pa je imela 73 podružnic (ib.). To društvo naj bi predvsem pospeševalo slovensko šolstvo na katoliško-narodni osnovi, ustanavljalo stalne in začasne šole s slovenskim učnim jezikom, nameščalo učitelje, podpiralo slovenske šolske zavode, izdajalo slovenske spise in knjige (Vovko, 1994). S tem je CMD prav gotovo veliko prispevalo tudi k razvoju slovenske narodne zavesti na Primorskem, saj je intenzivno delovalo tudi na Tržaškem in Goriškem. Zlasti na Goriškem, leta 1888 je CMD poskrbelo za gradnjo otroškega vrtca v Pevmi, 1892. leta za vrtec v Ločniku, tudi v Krminu je bil leta 1909 (sočasno z osnovno šolo) ustanovljen vrtec. Leta 1911 je začel delovati skupaj z osnovno šolo tudi vrtec na Blanči v Gorici (slika 6). Kot primer lahko omenimo, da je CMD na Goriškem vključilo v vrtce konec leta 1913/14 kar 312 otrok. V koledarju CMD za leto 1913/14 pa je tudi omenjeno, da je karminsko osnovno šolo v šolskem letu 1913/14 obiskovalo 94 učencev, šolo na Blanči pa 95 (Koledar CMD, 1915).

Slovenski politični in strankarski spori pa so bili na prehodu iz 19. v 20. stoletje vzrok za nastanek novega narodnoobrambnega prosvetnega društva Slovenska straža. Družba Sv. Cirila in Metoda je po letu 1907 prešla dokončno v liberalne roke. Katoliško usmerjeni Slovenci pa so ustanovili 11. maja leta 1910 svoje društvo, Slovensko stražo (Vovko, 1994). Tudi to je bilo društvo, katerega osnovni namen je bila obramba »slovenskega življa potom narodne izobrazbe in gmotne okrepitve ljudstva na katoliškem, narodnem in pa-

triotičnem temelju« (Vovko, 1994, str. 34). Na Primorskem je društvo ustanovilo vrtce, leta 1914 v Križu pri Trstu in Gorici (Gabršček, 1934). Ustanovilo je tudi osnovno šolo šolskih sester v Trstu, ki je bila ultrakvistična, s slovenskim in z nemškim učnim jezikom (Pahor, 1970). Prosvetno delovanje društva Slovenska straža pa ni bilo le ustanavljanje in podpiranje slovenskih vrtcev in šol, temveč je bilo usmerjeno tudi v proučevanje slovenskih narodnih, kulturnih in gmotnih potreb, prirejalo je shode in sodelovalo s takratnimi izobraževalnimi ustanovami. Društvo je ustanavljalo knjižnice, pripravljalo gledališke predstave, razstave, izlete in skrbelo za muzeje (Vovko, 1994).

Za vsa omenjena slovenska narodnoobrambna šolska društva pa je bilo značilno, da so se vzdrževala iz članarin podružnic, različnih daril, nabirk (slika 7), izkupičkov od prireditvev idr. To je pomenilo, da je bilo prosvetno delo na Goriškem in tudi drugod na Primorskem zelo odvisno od narodne zavesti tamkajšnjega slovenskega prebivalstva, ki je vztrajno, pod tujimi asimilacijskimi pritiski, ustanavljalo svoja društva. Ta so celo ustanavljala slovenske vrtce in šole, s svojimi različnimi dejavnostmi pa so društva gojila in širila slovensko besedo s pesmimi, z igrami, govori, s prebiranjem slovenske literature, s čimer so Slovenci na Goriškem in v drugih delih Primorske dokazali veliko stopnjo narodne zavesti in identitete s slovenskim narodom.

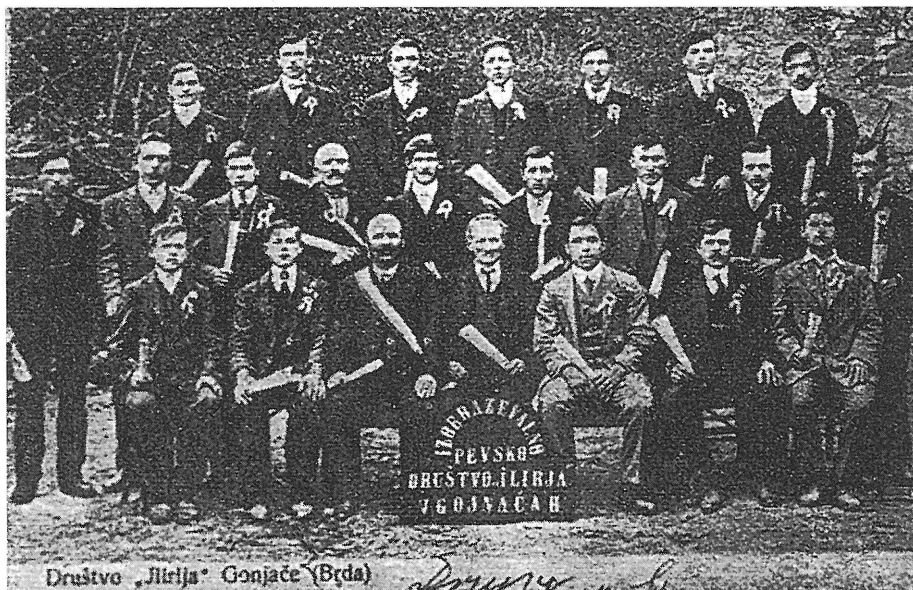
Med prosvetna društva pa uvrščamo v omenjenem obdobju tudi slovenska učiteljska društva, ki so po vsem slovenskem ozemlju prav gotovo veliko prispevala k prebujanju in razvijanju slovenske narodne zavesti. Učitelji so delovali v šolah, pa tudi zunaj njih, imeli pa so tudi veliko vlogo pri strokovnem delu. Pri zavednih slovenskih učiteljih je bila pomembna njihova povezanost z okoljem, v katerem so skrbeli za vzgojo in izobraževanje ter širjenje pismenosti, bralnih navad, slovenske literature, s čimer so skrbeli za razvoj narodne zavesti. Seveda pa so bili v izredno težkem položaju v obmejnih slovenskih krajih, tako tudi na Goriškem. Spopadali so se s težnjami, katerih cilj je bil zlitje slovenskega prebivalstva s prodirajočo italijansko in nemško nacijo. Prizadevali so si za rešitev slovenske šole, da ne bi postala sredstvo asimilacije v rokah italijanskih iredentistov in nemških germanizatorjev. Verjetno bi lahko našli veliko primerov, ki nam kažejo zavedno zunajšolsko delovanje učiteljev; udeleževali so

Godbeno društvo v Lokavcu pri Ajdovščini leta 1908 (iz Goriškega zbornika 1947–1957, Nova Gorica, 1957, str. 237).

se taborov v sedemdesetih letih 19. stoletja, obiskovali čitalnice ter se v omenjenem obdobju, zaradi germanizatorskih pritiskov, začeli povezovati v učiteljska društva. Ta so nastajala sprva posamično, po vseh slovenskih deželah. Bilo jih je približno dvajset in so bila razdeljena na deželna, okrajna in krajevna učiteljska društva (Učiteljska in ..., 1873). Konec 19. stoletja so se povezala v zvezo slovenskih učiteljskih društev v Ljubljani, ki je bila ustanovljena 22. aprila leta 1889 in se je imenovala Zaveza slovenskih učiteljskih društev (Hojan, 1989). Ob ustanovitvi je imela zveza že 18 učiteljskih društev, in sicer deset na Štajerskem, štiri na Kranjskem in štiri na Primorskem (ib.). Med primorskimi učiteljskimi društvi so se že vključila Učiteljsko društvo za goriški okraj (14. 2. 1888), Sežansko učiteljsko društvo (17. 2. 1888), Tolminsko učiteljsko društvo (24. 2. 1888) in Slovensko učiteljsko društvo za koperski okraj (27. 2. 1888). Kasneje pa sta se priključila še Učiteljsko društvo za Trst in okolico v Trstu (6.

silu možnost uspešnejšega izmenjavanja pedagoškega znanja, pedagoških izkušenj, zlasti pa morebiten ljudsko- in narodnoprosvetni razvoj. To je bilo izraženo že v uvodnem delu glasila: »Združimo se torej in spodbujamo drug drugega, da nam bo mogoče vstrezati tirjatvam, ki jih stavi narod izobraževalcem svoje dece. 'Šola' naj nam bode skupna njiva duševnega delovanja v blagor in omiko izročene nam mladine.« (Černic, 1880, str. 1) Tako je glasilo dejansko tudi uresničevalo ta namen. V njem so učitelji objavljali svoje članke, ki so se vsebinsko nanašali predvsem na vzgojo in pouk v osnovnih šolah glede opismenjevanja, uspešnejšega učenja, nekateri članki so vsebinsko poudarjali tudi pomen narodne slovenske vzgoje, učenja slovenskega jezika in uporabe slovenske literature v šolah. Objavljali so ministrske odloke, veljavne za njihovo šolsko področje, podan je bil tudi statistično prikazan položaj osnovnih šol na Goriškem ter v okolici in prikazano število učiteljev, objavljeni pa so bili tudi številni dopisi iz posameznih šolskih okrajev.

Izobraževalno-pevsko društvo Ilirija v Gonjčah leta 1914 (iz Goriškega zbornika 1947–1957, Nova Gorica, 1957, str. 235).

5. 1906) in Učiteljsko društvo za laški okraj (17. 2. 1907) (Jelenc, 1913). Sprva so se učitelji povezovali v organizacijo ne glede na njihov svetovni nazor, kasneje pa so, kot omenja Jelenc, zaradi vse večjega vpliva političnih strank med njimi nastala trenja (ib.).

Kot zgled pravil, ki so določala delovanje enega od učiteljskih društev, omenimo pravila Učiteljskega društva za Trst in okolico (slika 8 – fotokopija pravil), ki je bilo ustanovljeno leta 1906 v Trstu. Njegov namen je bila skrb za skupno, vsestransko in pedagoško ter didaktično izobraževanje svojih članov, v korist šolstvu in vzgoji mladine, skrb za materialni položaj učiteljev, ustanavljanje knjižnic za ljudstvo ter podpiranje učencev (Pravila ..., 1906). Društvo je s svojimi večkratnimi zborovanji, predavanji s pedagoško-znanstvenimi temami, o šoli in vzgoji, z ustanavljanjem »knjižnic za ljudstvo« v mestnih središčih in okolici, s skrbjo za novo strokovno literaturo ter z nabiranjem in s pripravljanjem učnih pripomočkov, z nakupovanjem knjig, s prirejanjem razstav in z drugim uspešno vplivalo na prosvetljevanje slovenskega prebivalstva.

Tudi na Goriškem so imeli učitelji svoje društvo, imenovano Učiteljsko društvo za goriški okraj, ki je izdajalo glasilo Šola. Prvi zvezek je začel izhajati leta 1880 v Gorici, in sicer na željo številnih učiteljev iz Gorice in sosednjih okrajev, ki so videli v gla-

Goriško učiteljstvo pa je zlasti povzdignilo svoj glas leta 1907, z zborovanjem v Gorici, nameravali so namreč ustanoviti svojo novo stranko, ki bi jo podpiralo vse učiteljstvo. S tem naj bi dosegli neodvisnost od političnih strank, torej popolno osamosvojitve od takratne politične diferenciacije med Slovenci, vendar žal niso uspeli (Pahor, 1956). Leto pozneje, leta 1908, pa se je pojavilo na Goriškem novo gibanje, ki je nasprotovalo klerikalni stranki dr. Antona Gregorčiča. Imenovalo se je Novostrujarji, ustanavljali pa so svoja izobraževalna društva, zadrage in izdajali svoj časopis Novi čas (ib.). Tako kot po drugih slovenskih deželah se je tudi na Goriškem učiteljstvo delilo na podlagi svetovnega nazora.

Goriško učiteljsko prosvetno delovanje pa je prav gotovo precej prispevalo k širitvi narodne zamisli s svojimi društvi, s tiskom, knjižnicami ter z učiteljskimi konferencami. To je tudi njim samim omogočalo, da so pridobivali strokovno znanje, ki so si ga medsebojno izmenjavali, razvijala pa se je njihova samozavest in narodna identiteta.² S tem je bilo povezano tudi njihovo prizadevanje za izboljšanje šolstva, v katerem bi bil slovenski jezik učni jezik. Prav glede vloge goriških učiteljev pa je Pahor zapisal, da je bilo na Goriškem »mного narodnih društev, posojilnic, čitalnic, in glavni kulturni delavec v njih je bil učitelj, ki je dosegel ugled prav s svojim tesnim stikom z ljudstvom« (Pahor, 1956, str. 70).

Poleg učiteljskih društev pa so imela prav gotovo zelo pomembno narodnoprosvetno vlogo mladinska društva, zato tudi njim namenimo nekaj besed. V Gorici je bilo 9. avgusta leta 1902 ustanovljeno Akademično ferijalno društvo Adrija, v katerem so se zbirali skoraj vsi, ki so pozneje opravljali pomembno javno delo na vsem Primorskem (Izidor Reja, Josip Ferfolja, Mirko Koršič, Karel Podgornik, Andrej Ipavec, Alojz Gradnik, Julij

² Slovenski učitelji so pridobivali svojo strokovno znanje na kratkih učiteljskih (ločenih, moških in ženskih), ki pa so bila uvrščena med javne strokovne šole, v katerih je bil učni jezik nemški (Verordnungsblatt für ..., 1870). Zato pa so imeli bodoči slovenski učitelji zelo malo možnosti za popolnejše razvijanje slovenskega jezika, kulture in zavesti.

Nardin in Josip Žnidarčič). Za to društvo je bilo značilno, da je vključevalo vse napredne študente na Goriškem, ne glede na vpliv goriških liberalnih politikov (Stergar, 1978). Njihovo delovanje je bilo zlasti narodnoobrambno. V Gorici so prirejali ljudske shode, na katerih so se zavzemali za slovenske šole in gimnazije v Gorici ter si prizadevali za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani. V letu 1904 je društvo Adrija pripravilo štiri shode, in sicer v Dobravljah na Vipavskem, v Gorici s približno tisoč zborovalci, v Nabrežini in Kojskem (ib.). Pomembna zasluga tega društva je bila tudi, da so leta 1904 uveljavili, po češkem zgledu, uporabo narodnih kolkov. Kupovali so jih zavedni Slovenci in jih poleg poštnih znamk lepili na pisma in dopisnice, na vstopnice za veselice, gledališke predstave in druge narodne prireditve (slika 9). To je bilo pomembno tudi za delovanje drugih slovenskih društev na Goriškem, ker so lahko kolkovala svoja vabila in dopise s svojimi gesli, kot so na primer »Mal položi dar domu na altar!« (geslo Družbe Sv. Cirila in Metoda), »Narod sebi!« idr., tako da so v letih pred prvo svetovno vojno zbrali veliko denarnih sredstev, ki so omogočala obstoj slovenskih društev (ib.).

Mladinsko društvo Adrija je sodelovalo tudi z goriško Trgovsko-obrtno zadrugo in društvom Narodna Prosveta, s katerima so s skupnimi prizadevanji odprli tudi javno knjižnico v goriškem Trgovskem domu (knjižnica je že v prvem letu izposodila 4500 knjig) (Stergar, 1978). Adrija je bila v letu 1904 tudi pobudnik za uvedbo slovenskih napisov v slovenskem delu dežele (namesto nemško-slovenskih). Prizadevali so si za ustanovitev pisarne za brezplačne pravne nasvete v Gorici in za sistematično spremljanje razmer na jezikovni meji. Poleg tega so uresničili zahtevo po ustanovitvi podpirne dijaške kuhinje v Gorici leta 1907 (ib.). To je bil v Gorici eden prvih zavodov, v katerem so slovenski dijaki (v začetku 34 dijakov) dobivali hrano (R. B., 1986). Društvo Adrija si je prizadevalo tudi za razvoj ljudskega knjižničarstva. To jim je uspelo s sodelovanjem z društvom Narodna prosveta. V letu 1906 so zbrali dovolj knjig, tako da so lahko začeli ustanavljati ljudske knjižnice v krajih na Goriškem. Do leta 1914 so jih ustanovili kar sedem. Podatki so znani za pet krajev, in sicer, v letu 1907 so ustanovili ljudske knjižnice v Mirnu pri Gorici, v Ozeljanu in Neblem, leta 1908 pa še v Sovodnjah in Mirniku (Stergar, 1978).

Mladi iz društva Adrija so bili tudi zelo dobri govorniki in predavatelji, ki so nastopali po goriških krajih. Tako sta takrat na Goriškem poleg društva Adrija delovali še formalni društvi, Narodna prosveta in Zveza narodnih društev, ki sta skrbeli za predavanja, ki so bila prepuščena goriški mladini. Med znanimi predavatelji lahko omenimo Dinka Puca, Vladimira Knafliča, Bogumila Vošnjaka, Karla Ozvalda, Alojza Gradnika, Dragotina Lončarja, Franca Ilešiča, Henrika Tumo idr. (ib.). Za zgled navedimo še nekaj naslovov predavanj: Narodnost in proletariat, Pravo manjšine, Kritika današnjega gospodarskega razvoja z gospodarskega in socialnega stališča idr. (Stergar, 1978). Naslovi pa nam dovolj zgovorno kažejo, da se je mlado izobraženstvo na Goriškem zavzemalo ne samo za narodna, temveč tudi za socialna vprašanja. Tako je omenjeno delovanje Akademičnega ferijalnega društva Adrija v Gorici zelo kmalu po svoji ustanovitvi presešlo svoj okvir delovanja, kajti poleg večjega števila diplomiranih društvenih starešin se jim je kmalu priključila tudi srednješolska mladina. Ta je v letu 1909/10 ustanovila v društvu svoj klub, v katerem je v letih pred prvo svetovno vojno zlasti širila ideje o združitvi Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi (ib.). Društvo pa je bilo zaradi svojega delovanja velik trn v peti avstrijskim in nemškim zaščitnikom ter italijanskim nacionalistom v Gorici, kar se je pokazalo 15. julija 1914, ko je policija med prvimi društvi na Goriškem preiskala sedež društva Adrija, zaradi vojne pa je društvo tudi čedalje težje delovalo.

Poleg opisanega mladinskega društva pa ne moremo mimo prav tako pomembnega društva, ki je na Primorskem zelo uspešno delovalo, to je Slovensko akademično ferijalno društvo Balkan v Trstu. Ustanovljeno je bilo 3. januarja leta 1907 (Stergar, 1978) in je bilo jedro narodnoradikalne dejavnosti mladine v Trstu. Društvo Balkan je v letih 1907–1913 s svojim prosvetnim delom veliko prispevalo k ustanovitvi več ljudskih knjižnic (na Opčinah, pri Sv. Ivanu, v Rocolu, Bazovici, Koprivi, Škednju, Krepljah, Lonjerju, Barkovljah, Rojanu (slika 10), Trebčah in v Padričah (Stergar, 1978). V knjižnicah je bilo skupno nad 3000 knjig. Mladi so bili tudi dobri predavatelji, podobno kot adrijci, imeli so svoj društveni moški pevski zbor, prirejali so številne gledališke igre, izlete v tržaško okolico in na Kras ter sodelovali na javnih prireditvah. Zavzemali so se za ustanovitev osrednje slovenske javne ljudske knjižnice v Trstu, za katero so intenzivno zbirali sredstva, vendar se akcija, žal, zaradi prve svetovne vojne ni uspešno končala. Sodelovali so z Družbo Sv. Cirila in Metoda, društvo pa se je delilo na več odsekov. Poseben odsek v društvu je tik pred prvo svetovno vojno sestavljal narodni kataster za delovno področje društva Balkan, poleg tega odseka so delovali še planinski, informacijski (dajali so informacije o visokošolskem študiju in prostih delovnih mestih za izobražence), socialni, juridični odsek ter šahovski klub (ib.). To društvo pa je bilo med mladinskimi društvi tudi prvo, ki je imelo lasten podporni sklad, ki so ga vzdrževali z zaslužkom na predavanjih, veselicah in akademskih plesih. Sklad je s posojili podpiral tudi dijaštvo. Društvo je izdajalo tudi svoj humoristični list Biks, ki so ga ilustrirali Lavo Čermelj, Robert Hlavaty in Berto Sirk. Poleg tega omenimo tudi to, da se je društvo Balkan povezovalo s primorskim učiteljstvom, s katerim so skupaj podpirali gibanje za ustanovitev slovenskega učiteljskega društva. Stergar omenja, da je imelo društvo Balkan veliko narodno-prosvetno vlogo, saj je bilo tudi šola za poznejše delovanje cele generacije slovenskih primorskih izobražencev (Stergar, 1978).

Našteta društva, ki so jih ustanovili na Goriškem in v tržaškem predelu, nam dokazujejo, da je bilo v drugi polovici 19. stoletja in vse do prve svetovne vojne prosvetno delo zelo razgibano. Delovanja političnih društev nismo posebej omenjali, vendar smo s prikazom razvoja in delovanja delavskih, kulturnih, šolskih, učiteljskih in mladinskih društev (kolikor so omogočali razpoložljivi viri) ugotovili, da se je slovensko prebivalstvo na zahodni meji resnično zavedalo svoje identitete. Dokaz za to so bile knjižnice, ki so številčno naraščale in bogatele, kar kaže na to, da so ljudje zelo radi brali, peli in igrali. Tudi čitalnice so uprizarjale igre, čeprav ni bilo dvoran in opreme. Murovec in Humar omenjata, da so igrali v skednjih in na kozolcih (Murovec in Humar, 1957). V mnogih vaseh so ustanovili pevske in tamburaške zборе ter godbe na pihala in tako gojili narodno in umetno pesem. Cilj tega delovanja pa je bil narodnoprosvetni.

Če hočemo pravilno doumeti razvoj kulturnega življenja na Goriškem, se moramo vprašati, kako se je razvijala izobrazba in povečevalo število izobražencev. Odgovor najdemo deloma že v omenjenem delovanju slovenskih društev, vendar sta bila v kulturno-političnem življenju goriških Slovencev vzgoja izobraženstva in tudi splošna kulturna raven ljudstva tesno povezana z bojem za šolstvo. To je imelo svojevrstno in za našo zgodovino šolstva zelo pomembno vlogo, kajti javno šolstvo je bilo takrat sestavni del avstrijskega šolstva. Zato nas še posebej zanima, kakšna je bila vloga šolstva pri oblikovanju slovenske narodne zavesti?

V šolstvu na Slovenskem so se po letih 1848–1914 kazala vsa nasprotja avstrijske narodnostne politike in vse slabosti mednarodnih razmerij, ki so bile v posameznih slovenskih deželah veliko bolj izrazite kot v drugih. Učinki razvoja avstrijske politike, gospodarstva in kulture so se kazali tudi v razvoju samega šol-

stva, zlasti v vlogi, ki jo je šolstvo dobilo pri oblikovanju narodne zavesti. Prav tako kot je imel politični, gospodarski in kulturni razvoj v Avstriji pri reševanju narodnostnih vprašanj protislovno vlogo, se je vsa protislovnost kazala tudi v šolstvu, in sicer v tem, da je na eni strani gospodarski razvoj zahteval razvoj šolstva, saj je imelo izobraževanje nalogo osveščanja že samo po sebi. To pa je, hkrati z razširjanjem znanja in razgledanosti na drugi strani, pripomoglo tudi k širjenju slovenske kulture in jezika, oblikovala pa se je tudi zavest o narodni samobitnosti. Z vsem tem pa se je šola približala svoji vlogi, s katero je še posebej oblikovala in razvijala slovensko narodno zavest. Seveda je imel pri tem razvoj izobraževanja v nemščini svoje meje. Tudi razvoj samega šolstva je moral slej ali prej nujno privedi do tega, da so začeli v šoli utemeljevati posebnosti slovenske kulture, in sicer najprej s poučevanjem slovenščine, torej na to niso vplivale le politične spremembe v revolucionarnem letu 1848. Slovenski otroci niso znali nemščine, zato je avstrijska šolska politika pristala na uvedbo slovenščine vsaj kot jezika za učenje nemščine, tudi v gimnaziji in drugih srednjih šolah. S tem so bili v omenjenem obdobju povezani stalni pritiski za uvedbo slovenščine kot učnega jezika v šole, ki jih poznamo že iz zgodovine, v intenzivni obliki pa iz druge polovice 18. stoletja.

Vloga šole je bila v procesu oblikovanja slovenske narodne zavesti na eni strani rezultat objektivnih zgodovinskih razmer in potrebe, da bi se v šoli uveljavila slovenščina, na drugi strani pa rezultat subjektivnih zavednih prizadevanj slovensko usmerjenih šolnikov, izobražencev in duhovnikov, ki so lahko v šolah, pa tudi zunaj njih, prav s poučevanjem slovenskega jezika kar se da širili tudi znanje o slovenski kulturi, slovenskih pisateljih, pesnikih, razvijali domoljubje, s tem pa tudi slovensko narodno zavest. Slovenska narodna prizadevanja so bila v šolstvu v vsem obdobju od leta 1848 do 1914 usmerjena v širjenje šolske mreže, ustanavljanje novih šol, zlasti pa so se narodna prizadevanja v šolstvu na Slovenskem usmerila v intenzivna prizadevanja za uveljavitev slovenske kulture, slovenske misli in slovensko usmerjenega šolstva. Eden od prvih korakov pri tem je bil, kot smo že omenili, učni jezik. Posledica tega spoznanja je bila, da je postalo prizadevanje za uporabo slovenščine v osnovnem (ljudskem), kot tudi v srednjem šolstvu, osrednji problem učiteljev, slovenskih izobražencev in tudi slovenske politike. Tako je postalo vprašanje o položaju slovenskega jezika v gimnazijah tudi na Goriškem sestavni del narodne problematike.

Že leta 1848 je v Gorici vzplapolal ogenj narodnega navdušenja, ko so ustanavljali Slavljansko bravno društvo in je bilo slišati vzklike po slovenski gimnaziji (kot tudi po italijanski), ki pa niso bili v omenjenem revolucionarnem letu nikakor uresničeni. Zavedni Slovenci so vedeli, da se bo lahko šele z ustanovitvijo slovenskih šol (gimnazije) začela dejansko razvijati slovenska kultura (končno neodvisno od nemške), slovenski jezik, domoljubje, hkrati pa tudi slovenska narodna identiteta. Zato so vztrajali še naprej. Leta 1848 je sicer prinesel prve spremembe v položaju slovenskega jezika v gimnazijah osnutek Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtwesens in Österreich (Osnutek temeljnih načel javnega pouka v Avstriji), ki je posebej opredeljeval, kakšen naj bo položaj nenemških narodov in katere so njihove pravice glede uporabe maternega jezika. Formalno je omenjeni osnutek izhajal iz načela narodne enakopravnosti vseh narodov v avstrijski monarhiji. Določal je, da se mora v posameznih avstrijskih deželah pri pouku upoštevati materinščina gojencev nenemških narodnosti (ist die gebührende Rechnung zu tragen), kjer so ti v večini pa tudi drugi deželni jezik (Entwurf der ..., 1848). S tem je avstrijska oblast v zakonih razvila osnovo za enakopravnost deželnih jezikov. Žal pa je dejansko ostalo vprašanje učnega jezika večinoma nerešeno, saj so se šolske oblasti vedno zadovoljevale z

omenjenim določilom enakopravnosti, ki pa je ostalo zgolj abstraktno.

Dokončne odločitve glede slovenščine kot učnega predmeta in učnega jezika je za gimnazije in tudi realke prinesel osnutek Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich (Osnutek organizacije gimnazij in realk) leta 1849, ki je veljal vse do leta 1914 (spremenili so se le posamezni odloki). Ta je posebej določal, da je lahko vsak deželni jezik na gimnaziji učen, izbira učnega jezika pa naj bi se povsod ravnala po potrebah prebivalstva (odločitvah staršev in dijakov) ter deželnih šolskih svetov. Osnutek je celo dopuščal, da lahko poučujejo na gimnaziji dva učna jezika, ki ju je mogoče uporabiti v raznih šolskih oddelkih in pri raznih učnih predmetih (Entwurf der ..., 1849). Pri tem je poudaril pomen poučevanja v gimnazijah v materinščini, pri čemer ne opredeljuje, kateri jezik je to. S tem pa je postalo načelno vprašanje, kateri bo učni jezik v gimnaziji, odvisno od staršev in lokalne politike.

Pri tem pa ne moremo mimo vprašanja, kako je bilo dejansko s slovenskim jezikom v gimnaziji. Na splošno, če pogledamo položaj gimnazij na Slovenskem, lahko iz statističnih poročil ugotavljamo, da se je slovenščina začela v omenjenem obdobju najprej vključevati v gimnazije kot neobvezni učni predmet (Statistische Übersicht ..., 1866), po nekaterih gimnazijah kot obvezni predmet za slovenske dijake (Maribor, Ljubljana, Novo mesto, Kranj) (ib.), nikakor pa še ni bila na prehodu iz 19. v 20. stoletje v javnih državnih gimnazijah slovenščina uradni učni jezik. Prav to pa se je najprej zgodilo leta 1913 v Gorici, o čemer bomo več spregovorili v nadaljevanju.

Kljub številnim prizadevanjem slovenskih šolnikov po uvedbi slovenščine kot učnega jezika v gimnazije pa se je pokazalo, da je s postopnim uvajanjem Osnutka organizacije gimnazij in realk v šolsko prakso na Slovenskem začela po letu 1848 nazadovati latinščina, kot učni jezik pa je postala pomembnejša nemščina in ne slovenščina. Tako so v večini gimnazij na Slovenskem poučevali v nemščini, slovenščina pa je bila za Slovence fakultativni učni predmet. S tem so gimnazije po učnem načrtu (Entwurf der ..., 1849) ponujale zelo malo možnosti za razvijanje slovenskega jezika in oblikovanje slovenske narodne zavesti, kulture in domoljubja. To pa pomeni, da je bila dejanska vloga prebujanja slovenstva v gimnazijah odvisna od zavednosti posameznega slovenskega profesorja, ki je lahko pri učnih predmetih (zgodovina in geografija, petje in slovenski jezik), poleg tega, da je uresničeval zahteve učnega načrta, prebujal pri mladini zavest o slovenski narodni identiteti. Tak položaj pa nam kaže, da je bil prav takšen razvoj v gimnazijah na Slovenskem različen, glede na konkretne krajevne razmere (glede na to, ali so bili raznarodovalni pritiski izrazitejši), vlogo profesorjev (glede na to, ali so bili v šolah konflikti zaradi nacionalnih vprašanj med profesorji samimi in dijaki), glede na to, kakšno vlogo so imeli zavedni slovenski profesorji (njihova vztrajna prizadevanja pri širjenju slovenske narodne zamisli med dijaki), in še bi lahko naštevali okoliščine, ki so posebej vplivale na prebujanje slovenske narodne zavesti v šolah. Vseh teh podrobnosti ne bomo analizirali. Ostali bomo le pri prizadevanjih za uveljavitev slovenskega jezika v gimnaziji. Podrobneje si pogledajmo, kako je bilo s slovenščino v goriški gimnaziji.

V Gorici so si v letu 1848 slovenski šolniki prizadevali za uvedbo slovenščine in italijanščine – dveh deželnih jezikov kot učnih jezikov, nemščino pa so razumeli kot posredovalni jezik. Čeprav slovenščina ni bila učni jezik, so jo dejansko kljub temu uporabljali pri pouku, zlasti v nižjih razredih. Profesorji, ki so obvladali deželne jezike, so poučevali tudi v materinščini, saj so jih učenci bolje razumeli. Vendar so šolske oblasti takemu poučevanju nasprotovale, češ da s tem ovirajo napredovanje pri pou-

ku, če isto znanje ponavljajo v dveh ali celo treh jezikih. Tako so v šolskem letu 1853/54 šolske oblasti pouk slovenščine in italijanščine v prvih dveh razredih odpravile, tiste tri ure pa so dodali nemščini (Ipavec, 1914). Tako so deželna jezika poučevali šele od tretjega razreda naprej, kot učna predmeta. Čeprav si je v poznejših letih večina slovenskih profesorjev v goriški gimnaziji, na primer Marušič, Šolar, Jesenko, Pleteršnik, Pajk, Kragelj, Ivančič in drugi, na konferencah prizadevala, da bi vsaj jezikovni pouk temeljil na materinščini ter da bi v prvih dveh razredih poučevali profesorji, ki obvladajo oba deželna jezika (slovenščino in italijanščino) (ib.). Seveda je bilo samoumevno, da se je jezik večine prebivalstva na Goriškem uveljavljal v šoli, čeprav ni bil učni jezik. Ipavec omenja, da so slovenščino uporabljali na šolskih prireditvah, javnih nastopih dijakov, prvič pa so javno govorili in peli v slovenskem jeziku na prireditvi, ki so jo imeli gimnazijci ob rojstvu cesarične Sofije (9. marca leta 1854). Od takrat naprej se je slovensko petje udomačilo v cerkvi in šoli, vpeljal pa ga je Anton Hribar. Kasneje je bilo zaradi spremembe v gimnazijskem vodstvu leta 1889 slovensko in italijansko petje odpravljeno (Ipavec, 1914).

Slovenski jezik so v goriški gimnaziji uporabljali od leta 1876 pri tako imenovanih naznanilih za vpis dijakov in na začetku šolskega leta, pa tudi v poročilih gimnazije, v katerih so objavljali slovenske prispevke. Morda bi bilo zanimivo naštet nekatere od objavljenih razprav, napisanih v slovenskem jeziku: Marušič, A., Prokletstvo ali Blagoslov ali Mavra nad jeziki (Izvestje ..., 1862); Pajk, J., O slovenskih narodnih pesmih (ib., 1863); Šantel, L., Poskus razkladbe nekaterih pomenljivih prikazni spanja in sanj (ib., 1874); Vodušek, M., O določevanju časa, poldnevnik, (meridijana) in zemljepisne širjave po solčnih opazovanjih (ib., 1876); Vodušek, M., Popravki in dostavki k lanjskemu spisu (ib., 1877); Rutar, S., Začetek svetovne oblasti akvilejskih patrijarhov in pokneženje goriških grofov (ib., 1878); Dr. Capuder, K., O luteranstvu na Goriškem (ib., 1909 in 1910); Dr. Ozvald, K., Malce navodila za poučevanje po moji Psihologiji (ib., 1913). Iz tega pa je razvidno, da se je slovenski jezik v gimnaziji že postopoma uveljavljal, nemški jezik, kot opisuje Ipavec, pa je imel bolj vlogo držav-

nega jezika, ki je bil hkrati tudi posredovalni jezik med obema narodnostima na Goriškem (Ipavec, 1914). Vendar je tako razmerje trajalo le toliko časa, dokler se niso narodnostna nasprotovanja v Avstriji še bolj zaostrila. V šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja je to spremenilo nazore in povzročilo nasprotja med javnostjo in posameznimi člani profsorskega goriškega zbora. Narodnostna nasprotja pa so povzročila čedalje večje zahteve po preureditvi goriške gimnazije. Zahteve so bile izražene javno, na taborih, shodih, v peticijah državnemu zboru in »naučnemu ministrstvu«, v občinskih zastopih, v deželnem in državnem zboru, v deželnem šolskem svetu, pa tudi v učiteljskem zboru (Ipavec, 1914). Tu ne moremo omenjati vseh oblik boja za slovensko gimnazijo, omenimo le oster nastop dr. Tonklija na seji deželnega zbora 1868. leta, ko je zahteval slovenski učni jezik v srednjih šolah, in nastop dr. Lavriča na taboru v Brdih ter Ivana Nabergoja na taboru pri Šempasu z enakimi zahtevami. Leta 1882 so poslale skoraj vse slovenske občine na Goriškem državnemu zboru peticijo, v kateri je bila zahteva po uvedbi slovenščine kot učnega jezika v srednje šole v Gorici (ib.), vendar brez uspeha. Zagreti zavedni Slovenci pa niso popustili. Tonkli je leta 1887 ponovno predložil državnemu zboru peticijo, da bi na goriški gimnaziji ustanovili slovenske paralelke, vendar tudi tokrat brezuspešno (ib.).

Žal ne moremo omenjati vseh peticij, resolucij in interpelacij za slovensko gimnazijo v Gorici, ki so bile vse brezuspešne, so pa za nas dovolj zgovoren dokaz o številnih prizadevanjih Goričanov za slovensko gimnazijo. Kje so bili vzroki za neuspeh vseh slovenskih prizadevanj? Seveda so bili ti različni. Šolska uprava je omenjene zahteve vedno zavračala s tem, češ da Slovenci nimamo dovolj ustreznih slovenskih učnih knjig, ne dovolj učnih moči, glavni vzrok pa je bil, kot omenja Ipavec, v tem, da se italijanski sodelžani niso tako goreče zavzemali za ustanovitev svoje gimnazije kakor Slovenci (Ipavec, 1914). Šele mlajši rod Italijanov se je zavedal, da taka pasivnost ne vodi nikamor, zato so začeli odločnejše zahtevati italijansko gimnazijo, vendar ne od države kot Slovenci, temveč od avtonomnih dejavnikov. Zahtevali so, da bi goriška občina skupaj s furlanskimi občinami ustanovila in vzdrževala italijansko gimnazijo v Gorici. To pa je bil tudi za Slovence eden od namigov, da so si začeli, sočasno z Italijani, prizadevati tudi za slovensko gimnazijo (ib.). Predsednik društva Šolski dom dr. Anton Gregorčič je 10. aprila leta 1910 sklical posvetovanje v zvezi z ustanovitvijo zasebne slovenske gimnazije v Gorici. Zasebna gimnazija naj bi bila v zgradbi društva Šolski dom, poučevali pa bi lahko aktivni in tudi upokojeni slovenski profesorji. Med njimi je bil tudi prof. Ipavec, ki je izjavil, kot tudi nekateri drugi profesorji, da bodo poučevali brezplačno. Sestavili so nadzorni odbor zavoda, odločili so se ustanoviti humanistično gimnazijo, ne realno, sprejeli so statut in učni načrt, imenovali so učitelje in vse skupaj predložili »naučnemu« ministrstvu v potrditev (ib.).

S tem so zavedni slovenski borci za gimnazijo v Gorici postavili avstrijsko oblast pred odločitev, ali naj bi ta ustanovila eno slovensko in eno italijansko zasebno gimnazijo, sama pa bi vzdrževala nemško, ali pa se naj bi odločila po svoje. Avstrijska država je zavrnila možnost obstoja zasebne slovenske gimnazije, češ da ni dovolj sredstev za vzdrževanje šole, s tem pa se je odločila, da leta 1910 sama uvede slovenske in italijanske paralelke (kot so mnogi Slovenci to že zahtevali) na državni gimnaziji. Pri tem je predpisala, da se lahko vpiše na gimnazijo le določeno število dijakov in da bo za eden ali drugi predmet učni jezik nemški (Ipavec, 1914). S tem so se prizadevanja za slovenski učni jezik v gimnaziji nadaljevala. Takratni svetnik Fon je ponovno posredoval pri »naučnem« ministrstvu za rešitev goriškega gimnazijskega vprašanja. Nazadnje se je ministrstvo odločilo, da bo ustanovilo eno slovensko in eno italijansko paralelko pri c. kr. državni gimnaziji z nemškim učnim jezikom v Gorici, in sicer z omejitvi-

Nabiralnik Družbe Sv. Cirila in Metoda z značilno napravo za prerezovanje viržink. Tako odrezane kose so poleg denarja zbirali v nabiralnikih, CMD pa jih je prodajala kadilcem pip (Razstavna zbirka Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani).

jo, da ne sme biti sprejetih več kot 50 dijakov (ib.). S tem je bil, kot opisuje Ipavec, postavljen temeljni kamen za slovensko gimnazijo. Vendar je svetnik Fon zaradi premajhnega števila vpisa dijakov ponovno posredoval pri naučnem ministrstvu, z utemeljitvijo, da bi bil ta vpis le navidezen in da se bo iz te paralelke tako ali drugače razvila slovenska gimnazija. Tako je bilo že pri ustanovitvi slovenskih in italijanskih paralel dovolj jasno, da tako velik trojezični zavod, kot je postala državna gimnazija v Gorici, ne bo ostal pod enim vodstvom. Na tej osnovi pa je 12. avgusta 1913 »naučno« ministrstvo izdalo odlok, da se morajo od sedanje državne gimnazije z nemškim učnim jezikom ločiti slovenske paralelke in se razvijati v samostojno državno gimnazijo (Ipavec, 1914). S tem so bile za večino slovenskega goriškega prebivalstva uresničene velike, toda dolgo neuslišane, želje in zahteve. Dobili so prvo državno slovensko gimnazijo na Slovenskem. Tako so lahko v Gorici tudi pričakovali, da bodo s slovensko vzgojo v gimnaziji, ki je bila versko-nravna, hkrati pa tudi s slovensko narodno vzgojo, končno brez narodnih nasprotij, vzgajali mladino v dobre, zavedne Slovence in državljane, ki bodo lahko v učnem procesu in iz učbenikov dobivali vse znanje v svojem materinem jeziku.

Pri tem še omenimo, da je imela slovenska gimnazija v Gorici tudi svoje podporne ustanove, to so bili: Gullich-Bolletova ustanova, iz finančnih kazenskih dohodkov Josipa Jerama in grofa Werdenberga, podporno društvo »Simon Gregorčič za uboge učence c. k. slovenske gimnazije v Gorici«, ki ga je ustanovil prof. Ipavec, namenjen pa je bil zlasti kmečkim otrokom, ki jim je priskrbel učbenike, zimске obleke in čevlje (Prvo izvestje ..., 1914), ter posojilnice (Centralna v Gorici, Kmečka banka v Gorici, Kmečka hranilnica in posojilnica v Kozani – Vipolžah), Ljudska posojilnica v Gorici, Monte di Pietà v Gorici), županstva (Brestovica, Kanal, Osek, Renče, Repentabor, Rihenberg, Sežana, Velike Žablje), prispevki zbrani v posameznih razredih in od profesorjev, od kuratorija slovenske gimnazije, Kegljaškega kluba in iz čistega dobička dijaškega koncerta (Prvo izvestje ..., 1914). S tem je imela slovenska gimnazija dokončno tudi zagotovljen vir sredstev, ki so omogočala njen obstoj.

Prizadevanja za slovensko gimnazijo v Gorici pa nam dokazujejo, da so bili Slovenci na Goriškem zelo vztrajni in prizadevni v boju za slovensko šolstvo. To nam dokazujejo tudi številna omejena društva, med njimi tudi šolska, ki so s svojim delovanjem veliko prispevala k prebujanju slovenske narodne zavesti in identitete, predvsem med mladino. Podpora prizadevanjem za slovenske šole je prihajala z vseh strani in različno, zlasti pa je bila ta v rokah iznajdljivosti in zavednosti samega slovenskega goriškega prebivalstva, ki je vztrajalo, da bi ohranilo narodnostno identiteto, in se branilo pred asimilacijskimi pritiski na raznih področjih družbenega življenja. Njihov uspeh je zagotavljalo prav skupno medsebojno povezovanje v delavska, politična, kulturna, šolska in mladinska društva, organizacije in ustanove, kajti brez teh in njihovih prizadevanj za skupen narodni cilj, to lahko trdimo, ne bi dosegli tega, kar so dosegli, to je ohranitve slovenskega jezika, pesmi, kulture in svoje krajevne zgodovine. To pa je za nas še en dokaz, kako pomembno je medsebojno sodelovanje in povezovanje v narodnoprosvetnem in kulturnem življenju.

mag. Monika Govekar
raziskovalka na Filozofski fakulteti – Oddelek za pedagogiko

Literatura

- B.: Slovensko in nemško ljudsko šolstvo v Gorici; v: Slovenski Branik, 1. januar, št. 1, Ljubljana, 1914.
- Ciperle, J.: Gimnazije na Slovenskem v letu 1848 ter njihov razvoj do leta 1918, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1979.
- Cottone, C.: Storia della scuola in Istria, Capodistria, 1938.
- Černic, V.: Uvod; v: Šola, Glasilo goriških učiteljev, 3. julij, Gorica, 1880.
- Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Österreich, Der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1848.
- Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich, Der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1849.
- Finšger, F.: Poročilo o stanju ljudskega šolstva v Goriškem okraju za leto 1903/04, Gorica, 1904.
- Gabršček, A.: Goriški Slovenci, I. knjiga, samozaložba, Ljubljana, 1932.
- Gabršček, A.: Goriški Slovenci, II. knjiga, samozaložba, Ljubljana, 1934.
- Gestrin, F. in Melik, V.: Slovenska zgodovina 1813–1914, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1950.
- Hojan, T.: Ob stoletnici ustanovitve slovenske učiteljske organizacije, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1989.
- Ipavec, A.: K ustanovitvi slovenske gimnazije v Gorici; v: Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14, založilo vodstvo, Gorica, 1914.
- Izvestja c. kr. gimnazije Gorica za leta: 1862, 1863, 1874, 1876, 1877, 1878, 1909, 1910 in 1913 (pregled slovenskih prispevkov).
- Jelenc, L.: Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, spominski spis, Zaveza avstr. jugoslovanskih učiteljskih društev, Ljubljana, 1913.
- Kaj delajo naši narodni nasprotniki; v: Slovenski Branik, 1. avgust, št. 8, Ljubljana, 1914.
- Koledar (Vestnik) CMD za leto 1915, str. 163.
- Legiša, L.: Kaj je prinesla Goriška v našo literaturo; v: Goriški zbornik od 1947-1957, Okrajni svet svobod in prosvetnih društev Gorica, Nova Gorica, 1957.
- Murovec, I. in Humar, J.: Od čitalnic do Svobod; v: Goriški zbornik 1947-1957, Okrajni svet svobod in prosvetnih društev Gorica, Nova Gorica, 1957.
- Orel, R.: O legi nazionale; v: Slovenski branik, št. 4, Ljubljana, 1912.
- Pahor, D.: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja; v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970.
- Pahor, J.: Učiteljstvo v slovenskem Primorju in Istri v letih 1906-1926; v: Zbornik primorske založbe Lipa, Koper, 1956.
- Pravila Učiteljskega društva za Trst in okolico, Trst, 1906.
- Prunk, J.: Slovenski narodni vzpon, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1992.
- Prvo izvestje c. kr. slovenske državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1913/14, izdal dr. Janko Bezjak, založilo vodstvo gimnazije, Gorica, 1914.
- R. B.: Vloga Dijaškega doma; v: 40 let Slovenskega dijaškega doma Simon Gregorčič v Gorici, Slovenski Dijaški dom »Simon Gregorčič«, Gorica, 1986.
- Slovenski biografski leksikon, 13. zvezek, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Ljubljana, 1982.
- Statistische Übersicht über die österreichischen Gymnasien und Realschulen am Schlusse des Schuljahres 1864/65; v: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1865, XII. Heft, Carl Gerold's Sohn, Wien, 1866.
- Stergar, J.: Oris zgodovine počitniške zveze Slovenije, Izvršni odbor Počitniške zveze Slovenije, Ljubljana, 1978.
- Učiteljska in šolska društva po Slovenskem; v: Slovenski učitelj, 10. januar, Maribor, 1873.
- Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministeriums für Cultus und Unterricht, K. k. Staatsdruckerei, Wien, 1870.
- Vovko, A.: Mal položi dar... domu na altar, Slovenska Matica, Ljubljana, 1994.